

БРАНИСЛАВ М. РАНЂЕЛОВИЋ*

Универзитет у Приштини – Косовској Митровици –
Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу

ТАЊА М. ТРБОЈЕВИЋ*

Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, Београд

ДАНИЈЕЛА П. ЂУКИЋ*

Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, Београд

КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА ПОСТИГНУЋА УЧЕНИКА ОСМОГ РАЗРЕДА КОЈИ ПОХАЂАЈУ ГРАЂАНСКО ВАСПИТАЊЕ И ВЕРСКУ НАСТАВУ НА СТУДИЈИ ICCS 2022**

Апстракт: ICCS је једно од међународних истраживања које се спроводи у великом броју образовних система у свету. Бави се знањима и ставовима ученика у вези са грађанским обавезама и активним учешћем у друштву. Ова студија обухвата области за које се сматра да су у данашњем савременом друштву све значајније: одрживи развој и глобално грађанско образовање, миграције и разноликост, дигитално грађанско образовање (коришћење ИКТ-а за учешће у друштвеним и политичким дешавањима), ставови младих људи

* branislav.randjelovic@pr.ac.rs

* ttrbojevic@ceo.gov.rs

* ddjukic@ceo.gov.rs

** Ово истраживање је подржано средствима Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије кроз грантове 451-03-65/2024-03/200102 и 451-03-65/2024-03/200251, као и средствима Министарства просвете кроз интерни пројекат „3.2 Међународна истраживања” Завода за вредновање квалитета образовања и васпитања.

о политичким системима (поверење у институције, систем, медије) и индивидуално осећање слободе и безбедности.

С обзиром на сличности у оквиру курикулума предмета Грађанско васпитање и истраживања ICCS, поставља се логично питање да ли су постигнућа ученика који похађају наставу из предмета Грађанско васпитање и оних ученика који похађају часове Верске наставе различита. Главни циљ овог истраживања јесте испитивање повезаности између постигнућа ученика на тесту ICCS 2022 и тога да ли похађају предмет Грађанско васпитање или Верску наставу. Резултати указују на закључак да похађање часова Грађанског васпитања остварује позитиван ефекат на знање ученика, као и да доприноси њиховом бољем знању о демократији. То се може приписати квалитетној системској подршци образовања да поспешује демократске принципе и развој оваквих уверења код ученика.

Кључне речи: *верска настава, грађанско васпитање, постигнуће ученика 8. разреда, тестира.*

Увод

Увођење Верске наставе и Грађанског васпитања у школе у Србији школске 2001/2002. године представља значајну новину како због садржаја ових предмета тако и због њиховог статуса. Иако је законска регулатива допуштала статус изборних предмета и раније у нашој школској пракси, ова могућност је мало коришћена. Године 2001. Верска настава и Грађанско васпитања уводе се у образовни систем Републике Србије као факултативни предмети у први разред основне и први разред средње школе, што практично значи да ученици могу да похађају наставу из оба предмета, да изаберу једну од две понуђене могућности или ниједну.

Следеће школске године (2002/2003), Верска настава и Грађанско васпитање добијају статус изборних предмета. Њихов статус се мењао све до школске 2006/2007. године када су постали обавезни изборни предмети, што подразумева обавезан избор и обавезно похађање једног од ова два предмета. Дакле, сваки ученик у основној и средњој школи имао је обавезу да бира један или други предмет. У наредним изменама и допунама прописа у области образовања и у реформама школских курикулума, ученицима је дозвољено да једном у току образовања (у основној или средњој школи) могу да промене обавезни изборни предмет. У складу са актуелним реформским променама које су претежно усмерене на унаређивање курикулума, ови предмети добијају нови назив – изборни програми, али је обавезност избора и даље на снази.

На преко потребну реформу и промену курикулума упућује и налаз из истраживања „Кровне организације младих Србије” да су млади генерално незаинтересовани за политику и политичка дешавања, нису ангажовани у било којем

погледу у доношењу одлука у земљи и да их то стање забрињава (Stojanović, Ivković, Kaličanin, 2023). Иако веза није директно установљена, можемо претпоставити да у основи лежи исти фактор који доводи до тога да су млади политички неангажовани, као и то што осмаци постижу ниже скорове у ICCS истраживању.

Може се закључити да са Грађанским васпитањем и Верском наставом постоји значајно искуство које је дуже од две деценије и да стечене увиде треба искористити за даљи развој школских курикулума, у целини или на нивоу изборних програма.

ICCS (скр. *International Civic and Citizenship Education Study*) је једно од веома важних међународних истраживања. Оно се бави знањима и ставовима ученика у вези са грађанским обавезама и активним учешћем у друштву. ICCS покрива оне области, за које се сматра да су све значајније у савременом друштву, а то су: одрживи развој и глобално грађанско образовање, миграције и разноликост, дигитално грађанско образовање (коришћење ИКТ-а за учешће у друштвеним и политичким дешавањима), ставови младих људи о политичким системима (повећење у институције, систем, медије) и индивидуално осећање слободе и безбедности¹ (Campbell, 2019; Randelović, Đukić, Trbojević, Zrnić, Marković, 2023; Schulz, Ainley, Losito, Damiani, Friedman, 2023).

С обзиром на сличности које се покривају у оквиру ICCS истраживања и самог курикулума Грађанског васпитања, намеће се валидно питање да ли ће доћи до различитих постигнућа ученика који похађају наставу из Грађанског васпитања наспрам оних ученика који похађају часове Верске наставе (Graf, Goetz, Bieleke, Murano, 2024). Уколико дође до разлика у постигнућу ученика, можемо с правом закључити да похађање наставе Грађанског васпитања ствара одређени позитиван ефекат код ученика, те им побољшава знање које је потребно за решавање теста ICCS 2022. При томе, у овом истраживању се не бавимо тиме да ли су ученици сваке школске године похађали часове Грађанског васпитања, или су у неким периодима или школским годинама мењали изборни предмет.

У ери глобализације без преседана, релевантност образовања о глобалном грађанству још више је повезана са циљевима одрживог развоја Уједињених нација и, посебно образовним циљем 4,7, наглашавајући важност неговања глобалне перспективе. У суштини, овај приступ зависи од неговања грађанских компетенција које припремају појединце да живе у свету који карактеришу разноликост, људска права, социјална правда и активно политичко учешће. За напредовање у свету који цени културну отвореност, морал, утемељеност и грађански ангажман неопходна је шира перспектива.

¹ За детаљнији приказ концептуализације, историјата и дизајна ICCS истраживања (в. Randelović i sar., 2023; Schulz et al., 2023).

Ако све то укрстимо с утицајем религије, затим са верским питањима и утицајима и ефектима верске наставе, долазимо до апсолутно оригиналних резултата какви се до сада у литератури не могу наћи, који се сада по први пут публикују и који ће сами по себи постати прво и оригинално научно-теоријско полазиште за многа даља истраживања.

Методологија

Методологија ICCS 2022 прати опсежан и комплексан процес утврђивања адекватности самог истраживања. Целокупно истраживање је подељено на пробно и главно истраживање, коме је претходила фокус група у којој су директори и наставници разматрали адекватност упитника коришћених у истраживању. У оквиру пробног тестирања, ученици, наставници и директори су попуњавали упитнике и њихови одговори су се користили за даље стратешко планирање будућих корака истраживања.

Главно истраживање пратио је дубоко испланиран ток методологија интернационалних истраживања. Прикупљање узорка вршено је на основу тро-струке случајне стратификације, које је пратила подељеност узорка по регионима (Београд, Централна Србија, Војводина), потом по урбанизацији (град, остало), те по типу школе (матична и подручна школа). На овај начин обезбеђен је национално репрезентативан узорак од 2640 ученика (49,3%) и ученица (50,7%), док је узорак наставног особља чинило 2257 наставника (31,1%) и наставница (68,9%). Ученици и наставници одабрани су из 150 школа. У оквиру овог узорка био је уравнотежен проценат ученика који су слушали Грађанско васпитање и ученика који су слушали Верску наставу, што гарантује релевантност добијених података. С друге стране, нема прецизних података о броју ученика који су прелазили са једног предмета на други у оквиру узорка, али имајући у виду да је на нивоу целог образовног система проценат таквих ученика са преласком занемарљив, недостатак ове компоненте у узорку не утиче на релевантност добијених података.

Инструменти који су коришћени у истраживању су: когнитивни тест, упитник за ученике, упитник за наставнике и школски упитник. *Когнитивни тест* је мерио знање о грађанским вредностима и способност ученика за анализу и резонување. Тест се састојао од 141 ајтема. Ученици су имали 45 минута за попуњавање теста. Било је две врсте питања: са вишеструким избором и отворени одговори. Два различита скорера су оцењивали одговоре ученика.

Упитник за ученике састојао се од ајтема који мере варијабле о пореклу и окружењу ученика и перцепцију ученика. *Упитник за наставнике* је прикупљао информације о варијаблама које се односе на рад наставника и перцепцију наставника о факторима који се односе на контекст грађанског образовања у њиховим школама. Коначно, *школски упитник* су попуњавали директори школа

да би се обухватиле варијабле на нивоу школе које се односе на грађанско учешће у модерном друштву.

Треба још нагласити да су, поред званичних ICCS упитника, ученици одговарали на национално специфична питања. Конкретно, једно од питања које је за ово истраживање битно јесте то да ли су ученици похађали Грађанско васпитање или Верску наставу. У складу са ранијим извештајем који је Завод продуковао (Randelović i sar., 2023) план је био да се утврди да ли долази до разлике у постигнућу на ICCS скали, као још један од показатеља о ефикасности Грађанског васпитања (Haduong, Jeffries, Pao, Webb, Allen, Kidd, 2024).

Резултати и анализа

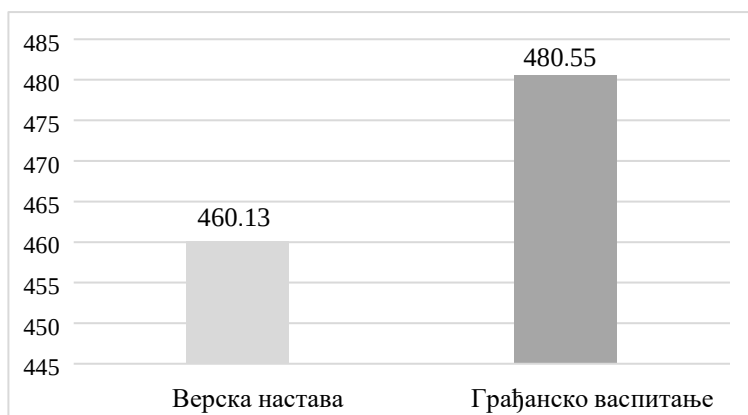
Главни циљ овог истраживања јесте испитивање повезаности између постигнућа ученика на тесту ICCS 2022 и тога да ли похађају Грађанско васпитање или Верску наставу. Хипотеза од које смо пошли гласи да ће доћи до разлика у постигнућу на ICCS 2022 тесту, што ће нам бити показатељ ефекта које Грађанско васпитање игра у образовању ученика и ученица.

Дескриптивна статистика. Испитаници су на крају упитника одговорили на питање: Који изборни предмет похађаш? (Графикон 1). Проценци припадности испитаника су у складу са национално доступним резултатима о похађању изборних предмета у Србији, стога можемо закључити да је припадност истраживачким групама национално репрезентативна.

Графикон 1. Проценат ученика који похађају Грађанско васпитање или Верску наставу

Разлике на ICCS скали. Како бисмо утврдили постојање статистички значајних разлика на укупном постигнућу ученика, одрадили смо т-тест, где је категоријска варијабли била одговор на претходно питање о томе који изборни предмет ученици похађају. Утврђене су статистички значајне разлике између две групе ученика ($t = -28,110$, $df = 58,694$, $p < 0,00$). Разлика између постигнућа ученика била је око 20 поена на ICCS скали (Графикон 2), с тим што су ученици који похађају Грађанско васпитање постизали више скорове.

Графикон 2. Укупна постигнућа ученика који похађају Грађанско васпитање и Верску наставу на ICCS скали

Предвиђање постигнућа на ICCS скали. Да бисмо приказали да ли похађање предмета Грађанског васпитања и Верске наставе успешно предвиђа постигнуће на тесту ICCS 2022, ову варијаблу смо увели у регресиони модел који је још укључивао варијабле које се тичу учења о грађанским вредностима унутар школе (Модел 2, в. интернационални и/или национални извештај ICCS 2022). Критеријумска варијабли била је укупно постигнуће ученика на ICCS скали. Помоћу хијерархијске регресионе анализе варијабли је додата у другом кораку на оригинални Модел 2 из примарног истраживања. Модел се показао значајним ($F = 1184,271$, $df = 4$, $p < 0,01$; $R^2 = 7,7\%$), док је инкрементални допринос самог слушања предмета постојао на укупно постигнуће на ICCS 2022. Треба одмах нагласити да инкрементални допринос није превисок (нешто изнад 1%), али да свакако повећава одређени проценат објашњене варијансе.

Табела 1. Регресиона анализе којом је предвиђено постигнуће ученика на ICCS тесту

Варијабла	Регресиони коефицијент	Т статистик	Изворна корелација са критеријумом
Отворена клима у учионици за дискусију о политичким/друштвеним питањима	-0,161	-14,494***	-0,058
Учење у школи о грађанским питањима	0,106	25,315***	0,063
Искуства ученика о гласању у школи	-0,229	-56,477***	-0,229
Који изборни предмет похађаш?	0,118	29,289***	0,120

Напомена *** – значајно на нивоу 0,001

Дискусија, импликације и препоруке

Треба нагласити да су добијене разлике између групе ученика који слушају изборне предмете Грађанско васпитање и Верску наставу последице већег броја фактора, те да не можемо нужно приписати боље постигнуће ученика са Грађанског васпитања самом похађању те наставе (Aseery, 2023). Ипак, треба имати у виду да ученици постижу више скорове, што упућује на закључак да похађање Грађанског васпитања остварује колики толики ефекат на знање ученика. Остаје питање да ли због самог излагања ученицима долази до овог ефекта или су можда ученици већ интерно мотивисанији за овакве теме, те похађају наставу Грађанског васпитања у складу са својим интересовањима. Тачан смер ефекта би требало показати још детаљнијим истраживањима (Youniss, 2011). Све у свему, у складу са ранијим истраживањима која су показала да похађање оваквог и сличног вида наставе поспешује политичко знање ученика (Pavlović, 2012), можемо са одређеном сигурношћу закључити да Грађанско васпитање вероватно доприноси бољем знању о демократији код ученика. Када упоредимо наше резултате са резултатима држава које такође имају обавезно грађанско образовање у својим образовним системима (Кинески Тајпеј, Данска, Француска, Пољска итд.), а које су постигле највише скорове на ICCS 2022 циклусу, можемо, бар делимично, системској подршци образовања приписати да поспешује демократске принципе и развоју оваквих уверења код ученика. Треба још и нагласити да су ставови о Грађанском васпитању међу популацијом ученика Србије позитивни и да су ученици генерално задовољни овим

предметом, што додатно упућује на вредност овог предмета (Džamonja Ignjatović, Pavlović, Damnjanović, Baucal, 2019).

На крају, формулисали бисмо препоруке које произилазе из свих наведених налаза:

- Главна и општа препорука која произилази из овог истраживања јесте да Грађанско васпитање потенцијално има ефекта на знање о грађанским принципима и вредностима ученика у односу на Верску наставу. Стога, треба узети овај налаз и искористити га као полазну тачку у даљем унапређењу предмета како би он био актуелнији, даље оспособљавати ученике како би били што вештији у знањима о демократији и били успешни чланови европског, демократског друштва које Србија претендује да постане.
- Како је приметан пад у постигнућу ученика који похађају Верску наставу, а који дубоко залази у референтни Ниво Ц, требало би се озбиљно потрудити и обезбедити учење демократских принципа и вредности и овим ученицима.
- С обзиром на то да ученици напреднијих земаља од Србије имају курикулум у коме се практикује интерактивна настава, изласци ван школе и учење у реалним животним ситуацијама, требало би се потрудити да се настава Грађанског васпитања још више обогати што практичнијом и интерактивнијом наставом у којој би ученици могли да примењују, активно размишљају и критикују различита знања која усвоје на самим часовима. Часови би могли да продубе сарадњу међу ученицима, као и то да развију дубље односе којим би неговали емпатију и толеранцију.

Литература

- Aseery, A. (2023). Enhancing learners' motivation and engagement in religious education classes at elementary levels. *British Journal of Religious Education*, 46(1), 43–58. <https://doi.org/10.1080/01416200.2023.2256487>
- Campbell, D. E. (2019). What Social Scientists Have Learned About Civic Education: A Review of the Literature. *Peabody Journal of Education*, 94(1), 32–47. <https://doi.org/10.1080/0161956X.2019.1553601>
- Džamonja Ignjatović, T., Pavlović, Z., Damnjanović, K. & Baucal, A. (2019). Evaluacija Građanskog vaspitanja u srednjim školama u Srbiji. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 13(22), 9–32. Retrieved August 29, 2024 <https://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=1820-67000903711D>

- Graf, E., Goetz, T., Bieleke, M. & Murano, D. (2024). *Feeling Politics at High School: Antecedents and Effects of Emotions in Civic Education Political Psychology*, 45(1), 23–42. <https://doi.org/10.1111/pops.12907>
- Haduong, P., Jeffries, J., Pao, A., Webb, W., Allen, D. & Kidd, D. (2024). Who am I and what do I care about? Supporting civic identity development in civic education. *Education, Citizenship and Social Justice*, 19(2), 185–201. <https://doi.org/10.1177/17461979231151616>
- Pavlović, Z. (2012). Pohađanje nastave građanskog vaspitanja kao činilac političkog znanja, prodemokratskih uverenja i političkog aktivizma mladih. *Psihološka istraživanja*, 15(2), 169–184. <https://doi.org/10.5937/PsIstra1202169P>. Retrieved August 29, 2024 from <https://prosveta.gov.rs/vesti/prirucnici-za-gradjansko-vaspitanje/>
- Ranđelović, B., Đukić, D., Trbojević, T., Zrnić, S. i Marković, B. (2023). *ICCS 2022 Nacionalni izveštaj o rezultatima međunarodnog istraživanja o građanskom obrazovanju i učešću u modernom društvu*. Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja. Retrieved August 12, 2024 from <https://www.iea.nl/publications/study-reports/national-reports-iea-studies/iccs-2022national-report-serbia>
- Schulz, W., Ainley, J., Losito, J. F. B., Damiani, G. A. V. & Friedman, T. (2023). *Education for Citizenship in Times of Global Challenge IEA International Civic and Citizenship Education Study 2022 International Report*. Springer. Retrieved August 25, 2024 from <https://www.iea.nl/publications/iccs-2022-international-report>
- Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik (2008). *Pravilnik o nastavnom planu i programu predmeta Građansko vaspitanje za osmi razred osnovne škole* („Sl. Glasnik RS – Prosvetni glasnik”, br. 6/2008).
- Stojanović, B., Ivković, A. i Kaličanin, B. (2023). *Alternativni izveštaj o položaju i potrebama mladih u Republici Srbiji*. Krovna organizacija mladih Srbije – KOMS. Retrieved August 5, 2024 from <https://koms.rs/wpcontent/uploads/2023/08/Alternativni-Izvestaj-2023-Finalna-verzija-Aug7.pdf>
- Youniss, J. (2011). Civic Education: What Schools Can Do to Encourage Civic Identity and Action. *Applied Developmental Science*, 15(2), 98–103. <https://doi.org/10.1080/10888691.2011.560814>. Retrieved August 29, 2024 from <https://zuov.gov.rs/zakoni-i-pravilnici/#1610572750184-730bad54-6d3a>

BRANISLAV M. RANDJELOVIĆ

University of Priština – Kosovska Mitrovica –
Faculty of Teachers Education, Prizren – Leposavić

TANJA M. TRBOJEVIĆ

Institute for Education Quality and Evaluation, Belgrade

DANIJELA P. DJUKIĆ

Institute for Education Quality and Evaluation, Belgrade

COMPARATIVE ANALYSIS OF ACHIEVEMENTS OF EIGHTH-GRADE STUDENTS OF CIVIC EDUCATION AND STUDENTS OF RELIGIOUS EDUCATION ON ICCS 2022 STUDY

SUMMARY

ICCS is one of the international surveys that is carried out in a large number of educational systems around the world. It deals with students' knowledge and attitudes regarding civic responsibilities and active participation in society. This study covers areas that are considered to be increasingly important in today's modern society: sustainable development and global citizenship education, migration and diversity, digital citizenship education (the use of ICT to participate in social and political events), young people's views on political systems (trust in institutions, system, media) and individual feeling of freedom and security.

Given the similarities covered in ICCS research and the curriculum of Civic Education, the logical question is whether the achievements of students attending Civic Education and those students attending Religious Education are different. If there is a certain difference in student achievement, it can be rightly concluded that attending Civic Education classes creates a certain positive effect on students. The main goal of this research is to examine the relationship between student achievement on the ICCS 2022 test and whether they attend Civic Education or Religious Education. The results point to the conclusion that attending Civic Education has a positive effect on students' knowledge, as well as that it contributes to students' better knowledge of democracy. This can be attributed to the quality system support of education to promote democratic principles and the development of such beliefs in students.

Keywords: *achievement of eighth-grade students, Civic Education, ICCS testing, Religious Education.*